

ULUSLARARASI HUKUKTA
İNSAN HAKLARININ TARİHİ GELİŞİMİNE GENEL BAKIŞ*
GENERAL OVERVIEW OF THE
HISTORICAL DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS IN INTERNATIONAL



Ahmet Bilgin^{1*}



Barış Akkaya^{2*}

¹ Prof. Dr. Hasan Kalyoncu
Üniversitesi, Kamu Hukuku
Bölüm Başkanı,
ahmet.bilgin@hku.edu.tr.

² Avukat, Birleşmiş Milletler
(IOM), Uluslararası Hukuk ve
İnsan Hakları Çalışma Alanı,
av.barsakkaya@gmail.com.

*Sorumlu Yazar/Corresponding
Author

Öz: İnsan hakları, yüzyıllar boyunca farklı medeniyetler ve uygarlıklar nezdinde kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı yollardan tartışılmıştır. Evrim sadece insanın fiziksel görünüşünde değil zihninde ve bakış açısında da gerçekleşmiştir. Bu sebeple günümüze gelene kadar insan hakları birçok farklı tarih sahnesinde karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlu doğası gereği sahip olduğu hakları ve sorumlulukları nerede ve nasıl olursa olsun korumak istemiştir. Bu koruma ya da sahiplenme şekli modern görüntüsünü alana kadar devletlerin ya da toplulukların farklı uygulamalarına ev sahipliği yapmıştır. İnsan hakları konusunun tüm hukuk prensiplerinin çatısı olduğu düşünülerek hazırlanan bu çalışmada, yüzyıllar öncesine dayanan hak kavramının nasıl evrimleştiği üzerinde durulmuştur. Bu evrimi birçok anlamda ya da yazılı olmayan teamül hukuk kurallarında görmek mümkündür. Hukuk prensiplerinin ve hak kavramının ortaya çıkması ilk toplulukların kendi çıkarlarını koruma içgüdüsüne dayanmıştır. Bu kendini koruma ve sakınma arzusu da insan haklarının oluşumunu sağlamıştır. Medeniyetler arasında ticari ilişkilerin kurulması, savaşlar, sınırların belirlenmesi ya da aile hukukuna yönelik düzenlemelerin dahi temelinde insan hakları yatmaktadır. Bu sebeple insan haklarının tarihi gelişimi ve yüz yıllar içerisinde düzenlenen metinler tüm hukuk kuralları nezdinde büyük önem arz etmektedir. Hukuk kuralları toplumun ihtiyaçların şekillenmesi ve değişmesi ile düzenlenmekte ve güncellenmektedir. Bu sebeple var olan ya da olacak olan tüm hukuk kurallarının temelini oluşturduğuna inandığımız insan haklarına yönelik düzenlemelerin irdelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları Hukuku, Uluslararası Hukuk, Evrensellik, Doğal Hukuk, Pozitivist Hukuk.

Geliş Tarihi/Received:
12.03.2025

Kabul Tarihi/Accepted:
05.05.2025

Yayınlanma Tarihi/
Available Online:
30.06.2025

Abstract: The issue of human rights has been discussed for centuries in different civilizations, sometimes directly and sometimes indirectly. Evolution has occurred not only in human's physical appearance but also in his mind and perspective. For this reason, human rights have appeared in many historical scenes until today. Humanity has wanted to protect the rights and responsibilities it has by nature, no matter where and how. This form of protection or ownership has hosted different practices of states or communities until it took on its modern appearance. This study, which was prepared considering that the issue of human rights is the umbrella of all legal principles, focuses on how this concept of rights, which dates back centuries, evolved. It is possible to see this evolution in many agreements or unwritten customary law rules. The emergence of legal principles and the concept of rights was based on the instinct of the first communities to protect their interests. This desire to protect and avoid oneself also provided the formation of human rights. Human rights underlie the establishment of commercial relations between civilizations, wars, the determination of borders or even the regulations regarding family law. For this reason, the historical development of human rights and the texts prepared over the centuries are of great importance in the eyes of all legal rules. Legal rules are regulated and updated with the shaping and changing needs of society. For this reason, it is necessary to examine the regulations regarding human rights, which we believe form the basis of all existing or future legal rules.

Keywords: Human Rights Law, International Law, Universality, Natural Law, Positivist Law

* Bu makale Hasan Kalyoncu Üniversitesi Kamu Hukuku Yüksek Lisans programı çerçevesinde Barış Akkaya ve Prof. Dr. Ahmet Bilgin tarafından, Prof. Dr. Ahmet Bilgin'in danışmanlığında hazırlanan "Uluslararası Hukukta Monizm" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ

İnsan hakları, en genel anlamıyla insan olmanın getirdiği, doğuştan sahip olunan ve vazgeçilmesi mümkün olmayan hakları ifade etmektedir. Doğal hukuk görüşünden beslenen insan hakları hukukunun hem ulusal hem de evrensel düzeyde korunması amaçlanmaktadır.¹ İnsan hakları kapsadığı alan ve nitelikleri göz önüne alındığında diğer haklardan ayrılır zira bu haklar ırk, din, dil, cinsiyet ya da görüş ayrımı gözetmeksizin tüm insanların belli haklardan yararlanmasını ifade eden bir anlayışa dayanır.² Bu hakların temelinde ahlakilik düşüncesi yatmaktadır, bu sebeple bazı yazarlara göre insan hakları diğer haklarla kıyaslandığında onlardan üstün bir seviyeye ulaşır. İnsan haklarının merkezine aldığı insan ve ahlak konusu aynı zamanda bir eşitlik prensibini de beraberinde getirir. İnsanın diğer canlılara nazaran sahip olduğu temel özellikler sebebiyle söz konusu haklar bütünü doğuştan kazandıkları düşüncesi hakimdir.³ Bazı düşünürlere göre insan haklarının tanımı noktasında yanlışlıklar yapılmaktadır. Özellikle bu hakların somut ve mekânsal sınırlamaları olmadığı ve en önemlisi bir düşünce temeline dayandığı savunulmaktadır. İnsan haklarının bir fikir ürünü olarak ortaya çıkmasına rağmen bu hakların görülebilir olmasından ziyade uygulamalarla somutlaştığı görülmektedir.⁴

1. İnsan Haklarının Evrensellik İddiası

1.1. Felsefe Biliminde İnsan Hakları ve Uluslararası Hukukun Evrenselliği

İnsan hakları, doğası gereği insan onurunu temel alan ve ondan bağımsız düşünülemeyen haklardan oluşur. Birçok düşünür gibi Jürgen Habermas da, insan onuru ile insan hakları arasındaki ilişkinin aydınlatılması için felsefenin katkısına ihtiyaç duyulduğunu belirtir.⁵ Habermas'a göre, insan haklarının kökeni antik felsefeye uzanmakta; ancak modern anlamdaki görünümünü Immanuel Kant ile kazanmaktadır. Bu yaklaşım, insan haklarının sadece tarihsel ve siyasi değil aynı zamanda etik bir temele de dayandığını gösterir.

Antikçağ'da felsefenin insana yönelmesi, insan eylemleriyle erdem arasındaki ilişkinin açıklanmasını gerekli kılmıştır. Etiğin kurucusu kabul edilen Sokrates, erdem etiğini savunmuş; öğrencileri Platon ve Aristoteles ise bu görüşleri sistemleştirerek insanın "iyi yaşam" arayışını felsefi bir zemine oturtmuştur. Helenistik dönemde Stoacılar, tüm insanların eşitliğini savunarak insan haklarına hümanist bir temel kazandırmıştır.⁶ Bu felsefi birikim, insan haklarının evrensel bir nitelik taşıması gerektiği yönündeki düşüncenin temellerini atarken, hukuk felsefesindeki iki önemli yaklaşım olan doğal hukuk ve hukuki pozitivizm, bu evrensellik iddiası üzerinde derin etkiler yaratmıştır.

Doğal hukuk kuramı, insan haklarının doğuştan geldiğini ve tüm insanlar için zaman ve mekândan bağımsız olarak geçerli olduğunu savunur. Bu yaklaşım, insan haklarının

¹ Yusuf Aksar, *Teoride ve uygulamada Uluslararası Hukuk-I* (Ankara: 6.Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2021), s.434.

² Rona Aybay vd., *İnsan Hakları Hukuku* (İstanbul: 5. Baskı, Der Yayınları, 2022), s.4.

³ Enver Bozkurt vd., *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 3. Baskı, Legem Yayıncılık, 2018), s.6-15.

⁴ Harun Tepe, *İnsan Hakları Konferans Panel ve Sempozyumlar* (Ankara: 2.Baskı, Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2006), s.174-175

⁵ Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, 16/04/2025 tarihinde <https://dokumen.pub/universal-human-rights-in-theory-and-practice-third-edition-9780801467493.html> sitesinden alınmıştır.

⁶ Amartya Sen, Alfred A. Knopf. *Development as Freedom*, 18/04/2025 tarihinde <chrome-extension://efaidnbmnndpbnajpcglclefindmkaj/http://www.c31.uni-oldenburg.de/cde/OMDE625/Sen/Sen-intro.pdf> sitesinden alınmıştır.

evrenselliğini ontolojik ve etik bir zemine oturtturarak, uluslararası hukukun da bu değerler temelinde şekillenmesi gerektiğini öne sürer.⁷ Doğal hukuk savunucularına göre, bir hukuk normunun meşruiyeti onun pozitif olarak ilan edilmesinden değil, doğaya ve insanın akıl yoluyla kavrayabileceği evrensel ilkelere uygun olmasından kaynaklanır.⁸ Bu bakış açısı, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) gibi belgelerdeki "doğuştan gelen haklar" vurgusunun temelini oluşturur.

Buna karşın, hukuki pozitivizm, hukuk normlarının geçerliliğini yalnızca siyasi otoritelerin tanıdığı ve yürürlüğe koyduğu pozitif düzenlemelere bağlar. John Austin ve H.L.A. Hart gibi düşünürler, hukukun ahlaktan ayrı bir sistem olduğunu ve bir normun yalnızca yürürlükte olması nedeniyle geçerli sayılması gerektiğini savunurlar.⁹ Bu yaklaşıma göre, insan hakları ancak devletler tarafından tanınıp iç hukuka dâhil edildiği ölçüde bağlayıcı olabilir. Bu ise uluslararası hukukun evrensel iddiasını, özellikle kültürel görelilik ve egemenlik savunuları karşısında tartışmalı hale getirir. Hart'ın kurallar teorisi, sonraki pozitivist hukukçular tarafından uluslararası hukuk bağlamına da taşınmış; bu çerçevede uluslararası hukukta bir normun bir devlet için bağlayıcılığının, o devletin açık rızasına bağlı olduğu görüşü benimsenmiştir. Bu yaklaşımda, devletin rızası uluslararası hukukta adeta bir 'tanıma kuralı' işlevi görmektedir.¹⁰

Bu iki yaklaşım arasında yaşanan gerilim, uluslararası hukukun evrensellik iddiası açısından belirleyicidir. Doğal hukukçular, evrensel etik ilkelerin bütün insanlık için geçerli olduğunu ve uluslararası normların bu temele dayanması gerektiğini savunurken; pozitivistler, uluslararası normların ancak devletlerin rızasıyla geçerli olabileceğini öne sürer.¹¹ Bu farklı bakış açıları, uluslararası hukukun hem ahlaki meşruiyetini hem de uygulama gücünü etkilemektedir. Modern insan hakları hukukunun gelişimi, bu iki yaklaşımı kısmen birleştiren bir çizgi izlemiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan uluslararası belgeler, insan haklarının evrensel nitelik taşıdığını vurgularken, aynı zamanda devletlerin bu normları kendi hukuk sistemlerine entegre etmesi gerektiğini de belirtmiştir. Bu durum, insan haklarının hem etik temelli evrensel normlar olarak hem de pozitif hukuk kuralları biçiminde varlığını sürdürebileceğini göstermektedir.

⁷ John Finnis, *Natural Law and Natural Rights* 19/04/2025 tarihinde chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://etica.uazuay.edu.ec/sites/etica.uazuay.edu.ec/files/public/Natural%20Law%20and%20Natural%20Rights%20%28Clarendon%20Law%29%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf sitesinden alınmıştır.

⁸ Roberts George P., *In Defense of Natural Law* 19/04/2025 tarihinde https://archive.org/details/indefenseofnatur0000geor/page/352/mode/2up sitesinden alınmıştır.

⁹ Herbert Lionel Adolphus Hart, *The Concept of Law* 19/04/2025 tarihinde chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/Hart/Concept%20of%20LAW_Chapters%201_2.pdf sitesinden alınmıştır.

¹⁰ Eray Sinan Demirhan, *Ronald Dworkin'in Uluslararası Hukuk Teorisi*, 26/04/2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ybuhukuk/issue/86478/142564> sitesinden alınmıştır.

¹¹ Allen Buchanan, *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*. 19/04/2025 tarihinde <https://global.oup.com/academic/product/justice-legitimacy-and-self-determination-9780199297986?cc=tr&lang=en> sitesinden alınmıştır.

Görüleceği üzere felsefenin insan haklarına getirdiği öncelikli yorum, insan haklarının etik çerçevesi içinde değerlendirilmesidir. İnsan onuru, ahlak kuralları ve etik, felsefe biliminin irdelediği ve insan haklarının açıklanmasında görmezden gelinemeyecek kavramlardır.¹²

1.2. Hukuk Biliminde İnsan Hakları

İnsan hakları hukuk bilimi içerisinde değerlendirilirken birçok yoruma ev sahipliği yapmıştır. İnsan hakları ile ilgili yapılan yorumlardan farklı olarak doktrindeki bazı yazarlara göre, anayasalar, uluslararası sözleşmeler ya da devlet uygulamaları insan haklarını ortaya çıkaran mekanizmalar değildir. Bu ve bunun gibi hukuki düzenlemelerin amacı, zaten var olan insan haklarının tanınması ve ilan edilmesini sağlamaktır. İnsan haklarının dile getirilmesi ya da ileri sürülmesi, bu hakların ihlal ya da inkâr edildiği noktada kendisini gösterir. Hakkın kazanılması için her yolun denenerek bir sonuç alınamaması durumunda son çare olarak insan hakları kullanılır. Bunun sebebi insan haklarından daha üstün bir hak kavramının mevcut olmamasıdır. İnsan haklarının diğer haklar ile kıyaslandığında ortaya çıkan üstünlüğü bu hakların evrensel düzeydeki önemini göstermektedir. bu üstünlük, Amerikalı yazar Ronald Dworkin'in, kâğıt oyunlarında olan "koz" üstünlüğünün bütün kâğıtları yenmesi şeklindeki özgün benzetmesiyle açıklanabilir. Bir diğer anlatımla, elinizde koz olduğu taktirde diğer kâğıtların bir önemi kalmayacak ve koz hepsinden üstün gelecektir. İnsan hakları da tıpkı buradaki koz gibi diğer haklar karşısında belirgin bir üstünlüğe sahiptir.¹³

Hukuk bilimi, içinde birtakım özneler barındırır ve bu özneler söz konusu olaya göre değişebilir. İnsan haklarının öznesi ise bireylerdir. Toplulukların hakları ile bireylerin hakları arasında bir ayırım yapılması gerekirse, toplulukların direk insan haklarını kullanan gruplar olmadığını ve üyelerinin bu hakları kullandığını söylenebilir kaldı ki bunun temel sebebini sadece bireylerin tercih hakkı olabileceği görüşü oluşturmaktadır.

2. İnsan Haklarının Tarihi Gelişimi ve İnsan Hakları Metinleri

İnsan hakları teorisinde devlet iktidarının kısıtlanması ve bu hakların devletin çıkarlarından önce gelmesi durumu söz konusudur.¹⁴ İlk çağlarda insan haklarının günümüz şekliyle yorumlanması doğal olarak mümkün değildi. Örneğin Antik Yunan Dönemi'nde insanlar adeta devletin malı olarak nitelendiriliyor ve sadece Yunan vatandaşlarının birtakım hakları olduğuna inanılıyordu. Orta çağda ise Hristiyanlığın hem devlet hem de toplum üzerindeki etkisinin arttığı görülmektedir zira kiliseler devlet otoritelerine karşı güç kazanmış ve söz sahibi olmuştur. Ancak bu durum insan haklarına önem veren bir çağa geçiş dönemi olarak adlandırılmamalıdır. Çünkü hak ve özgürlükler noktasında ilk çağa kıyasla bireylerin daha çok söz sahibi olduğu görülse de tam bir geçiş dönemi yaşanmamıştır.

Yeni çağ dönemine geldiğimizde de insan hakları gelişiminin monarşi karşısında hızlı ve evrensel boyutta değerlendirildiğini söylemek doğru olmaz. Yine de dönemin düşünürlerinden Grotius, Milton ve Locke liberalizm teorisinden destek alarak güçler ayrılığını benimsemiş ve egemenliğin tamamen halka ait olması gerektiğini savunmuştur. Yakın çağ da ise artık insan hakları düşüncesi önemli bir boyut atlamıştır. İnsanların sırf insan olmaları

¹² Celal Yeşil Çayır, "İnsan Haklarının Aydınlatılmasında Felsefi Bilginin Önemi", Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi S. 31 (2018) s.239-261.

¹³ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku* (Ankara: 7. Baskı, Hukuk Yayınları, 2019) s.26-33.

¹⁴ Bozkurt vd., *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 3. Baskı, Legem Yayıncılık, 2018), s.6-15.

sebebiyle doğuştan gelen haklara sahip olduğu düşüncesi bu dönemde kendini baskın şekilde göstermiştir. Fransız İhtilali'nin de etkisiyle insanların devlet karşısında üstün haklara sahip olduğu ve devletin insan haklarını korumakla görevli olduğu düşüncesi benimsenmiştir.¹⁵

2.1. İlk ve Orta Çağda İnsan Hakları Görünümleri

İlk çağlarda insan haklarının gelişiminde Antik Yunan uygarlığının katkıları oldukça büyüktür. Özellikle site devletleri olarak adlandırılan topluluklarının günümüz demokrasi anlayışının temelini oluşturdukları söylenebilir. Site devletlerinde vatandaşlar savaş ve barışa karar verme, kanun yapma ve devlet memurlarını seçme gibi önemli haklara sahipti. Bu demokrasi görünümüne zıt olarak, vatandaş kavramının sadece azınlığı ifade ettiğini söylememiz gerekir. Çünkü site devletlerinde bu tür haklara sahip olan vatandaşlar, toplumun sadece küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Toplumun geri kalanının devlet yönetiminde söz sahibi olması mümkün değilken aynı zamanda kölelik başta olmak üzere önemli insan hakları ihlalleri devam etmekteydi. Toplumun bu şekilde ikiye ayrılmış olması insan haklarının gereğini tam yansıtmıyor olsa da dönemin şartları göz önüne alındığında vatandaşlara verilen hakların radikal adımlar olduğunu söyleyebiliriz.

İlk çağlardaki insan hakları görünümüne daha iyi anlayabilmek için uygarlıklardan da örnek vermek gerekir. Örneğin Hint uygarlığı kast sisteminin uygulandığı bir toplumdur. Kast sisteminin genel felsefesi ise insanların doğumla bir gruba mensup olması ve bu gruptan ayrılamamasını ifade eder. Bir diğer anlatımla, toplum içinde alt ve üst tabakalara dahil olmak ancak doğum ile gerçekleşebilir. Kast sistemine göre alt tabakaya mensup bir ailenin içinde doğan bir kişinin üst tabakaya hizmet etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Hint Uygarlığına göre insan haklarının doğuştan kazanılarak herkes için eşit bir uygulama anlayışı mevcut değildi. Çin uygarlığı da, insanlık tarihinin en eski uygarlıklarından biri olması sebebiyle uygulamaları büyük önem arz etmektedir. Çin devleti göklerden aldığı yetki ile başa geldiğine inanılan İmparatorlar tarafından yönetilmektedir. Halkın imparator karşısında çok yönlü haklarının bulunduğunu söylemek doğru olmamakla birlikte devletin geleceğinin tehlikede olması durumunda bulunan direnme hakkı önemli bir örnektir.¹⁶ Bu ve benzeri uygulamaları çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bazı topluluklar tarafından insan hakları ile ilgili önemli yazılı düzenlemelerin yapıldığı da görülmektedir. Bunun antik çağdaki öncüllerine, Babil'deki Hammurabi kanunları (yaklaşık M.Ö 772), İran'daki Büyük Kiros Beyannamesi (yaklaşık M.Ö 535), Hindistan'daki Ashoka fermanları (yaklaşık 250 M.Ö) örnek gösterilebilir.¹⁷

İlk çağ insan hakları anlayışında devletlerin önemli bir rolü varken orta çağa geldiğimizde devletlerin yanında kiliselerin de olduğunu görüyoruz. Hristiyanlara tanınan birtakım hakların devlet yöneticilerine karşı da ileri sürülmeye başlaması orta çağlarda gerçeklemiştir. Dönemin hükümdarlarının yönetme yetkisini Tanrıdan aldıklarına inanılıyordu ve bu yetkinin sınırlandırılması mümkün görünmüyordu. Ancak hükümdarın belli ilahi sınırlandırılmalara tabi tutulması kilisenin yönetimdeki etkisini göstermektedir. Orta Çağ Döneminde Kralın yetkilerini kısıtlayarak halkın özgürlüklerini genişleten en önemli belge

¹⁵ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 2. Baskı, Yetkin Yayınları, 2020), s.17-24

¹⁶ Bozkurt vd., *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 3. Baskı, Legem Yayıncılık, 2018), s.36-52.

¹⁷ Stephen P. Marks, *Human Rights: A Brief Introduction*, 03/11/2024 tarihinde <https://www.semanticscholar.org/paper/Human-Rights%3A-A-Brief-Introduction-Marks/60c77ef97462151e5a2c9bcece7292001bcc86c0> sitesinden alınmıştır.

1215 yılında İngiltere’de imzalanan Magna Carta Libertium’dur. Söz konusu belge ile Kralın birçok yetkisi halkın lehine olacak şekilde düzenlenmiştir. Orta çağın sonralarına doğru kilisenin toplum üzerindeki baskısı ve önemi azalmaya başlamıştır. Dönem, insan hakları açısından önemli gelişmeleri içinde bulundursa da özellikle dini ayrımcılıklar sebebiyle insan haklarının günümüz anlayışını yansıtmaktan uzaktır.¹⁸ Yine de Avrupa’da ortaya çıkan insan haklarına yönelik hareketliliği İngiltere’de daha erken gerçekleşmiştir. Bu yönelim de bölgede insan haklarının geliştirilmesi için birçok farklı düzenlemenin yapılmasına sebep olmuştur.¹⁹

2.1.1. Magna Carta

İngiliz hukukunun etkili olduğu yerlerde insan haklarının öncüsü olarak kabul edilen Magna Carta Libertatum 1215 yılında imzalanmıştır.²⁰ İngiltere’de tahta geçen I.Richard’ın seferlerini gerçekleştirmek için lordlardan yardım isteyerek vergilendirmede artış talep etmiştir. Bu talepler kendisinden sonra gelen Kral Yurtsuz John ile de devam etmiş ve monarşinin vermiş olduğu sınırsız yetki kullanılmaya devam etmiştir. Bu sistem kral ile feodal beyler arasında anlaşmazlıklara yol açmış ve uyuşmazlıklar Magna Carta Libertatum ile çözülmek istenmiştir. Magna Carta’nın birçok hükmü sınırsız yetkilerle donatılmış krallara karşı insan haklarını korumaya yöneliktir. Bu hükümlerden bazılarına örnek verecek olursak; kişi dokunulmazlığı ve güvenlik hakkı, angarya yasağı ve mülkiyet hakkı sayılabilir. Metnin en dikkat çekici bir diğer özelliği ise ülke içerisindeki vergilendirme sisteminin belli kurallara tabi tutulmasına yönelik düzenlemedir. Yapılan düzenlemeler ile kral tarafından keyfi ve orantısız vergi toplanmasının önüne geçilmiş hatta krala yeni vergiler koyarak halka yükümlülükler getirmesi noktasında baronlardan oluşan komisyondan onay alma zorunluluğu getirilmiştir. Yapılan bu değişikliklerin yanında ceza hukukunu kapsayıcı düzenlemeler de mevcuttur. Kişilerin özgürlüklerinden mahrum bırakılmasının başvurulabilecek son yöntem olması ve keyfi tutuklamaların yasaklanması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Magna Carta insan haklarının korunmasına yönelik içerdiği bu hükümler ile kralın yetkilerini sınırlandıran önemli bir metindir. Lordlara, kralın yükümlülüklerini getirmemesi noktasında isyan hakkı verilmesi de kralın hukuka uygun davranmasını sağlayan bir baskı mekanizmasını oluşturmuştur. Magna Carta’nın tüm özellikleri birlikte değerlendirildiğinde İngiltere’nin hukuk devleti olma yolunda atılan önemli bir adım olduğu söylenebilir.

2.1.2. Petition of Rights

Magna Cartanın ardından kral ile parlamento arasında tekrar bir uyuşmazlık patlak vermiş ve bunun sonucunda Haklar Dilekçesi 1628 yılında düzenlenmiştir. Kral gerçekleştireceği savaşların finanse edilebilmesi için vergi yükümlülüğünü arttırmak ve eklemeler yapmak istemiş ancak bu talebi parlamento tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Kral, parlamentoyu feshederek parlamentonun izni ve görüşü olmadan savaş ilan etmiştir. Bu uygulamalar neticesinde Haklar Dilekçesi’nin hazırlanması gündeme gelmiştir ancak söz konusu metin düzenlediği haklar açısından Magna Carta’dan çok farklı değildir. Özellikle vergilendirmedeki haksızlıklar ve yargılama aşamasında yapılan keyfi tutuklamaların önlenmesine yönelik düzenlemeler birbirinin devamı mahiyetindedir. Zira metin içerisinde

¹⁸ Bozkurt vd., *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 3. Baskı, Legem Yayıncılık, 2018), s.36-52.

¹⁹ Doğan, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 2.Baskı, Astana Yayıncılık, 2015), s.79-92.

²⁰ Aybay vd. *İnsan Hakları Hukuku* (İstanbul: 5. Baskı, Der Yayınları, 2022), s.34-52.

Magna Carta'nın birçok hükmüne atıf yapılmış ve kralın Magna Carta'yı ihlal edemeyeceği vurgulanmıştır. Dilekçenin kral tarafından kabul edilmesinin ardından halk tarafından gerekli mali destek sağlanmıştır. Bir diğer anlatımla söz konusu metin hatırlatıcı ve uyarıcı mahiyette özellik göstermiştir.

2.1.3. Kişi Güvenliği Yasası (Habeas Corpus Act)

Haklar Dilekçesinin uygulanmasının ardından krala mali destek sağlanmış ancak desteğin verilmesinin ardından kral yönetimi eski haline dönmüştür. Düzenlenen metinlere göre hareket etmeyen krala karşı parlamento tarafından bir savaş başlatılmış ve bu iç savaşın galibi parlamento yanlıları çıkmıştır. Kralın idam edilmesi ile sonlanan bu karışıklık akabinde parlamentonun başında olan Cromwell ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Cromwell'in ölümünden sonra II.Charles'a kral olarak ülkeyi yönetmesi için çağrıda bulunulmuş ve kralın göreve başlamasının hemen ardından 1679'da Habeas Corpus Act kabul ettirilmiştir. Kişi Güvenliği Yasası daha çok keyfi tutuklamaların önüne geçerek adil yargılamayı düzenleyen hükümlere sahiptir. Yasa ile hâkim kararı olmadan hiçbir suç isnadının olamayacağı düzenlenmiş ve kralın yargılama içindeki yetkileri sınırlandırılmıştır.²¹ Önemli insan hakları metinlerinden biri olan Habeas Corpus Act İngiltere'de yargılama sisteminin önemli bir parçası olmuştur. İngiliz mahkemeleri kabul edilen bu metni istikrarlı bir şekilde uygulayarak yargı sistemlerini insan haklarına uygun hale getirmeye çalışmıştır. Bu çalışmalar yargılamada birçok yeni ilkenin kabul edilmesine sebep olmuştur. Bu ilkelerden bazıları; bireylerin hukuka aykırı olarak uzun süre ve keyfi olarak tutuklu kalmasının yasaklanması, tutuklu sanığın yargılama aşamasının kısa sürede tamamlanması oluşturmaktadır.²²

2.1.4. Haklar Bildirisi (Bill of Rights)

II. Charles'ın ölümünden sonra II. Jacques tahta geçmiş ve monarşinin vermiş olduğu yetkileri sınırsız bir şekilde kullanmak istemiştir. Dönemin sık sık şahit olduğu bu durum parlamentonun ayaklanmasına fırsat vermeden kralın Fransa'ya kaçması ile sonuçlanmıştır. Tahta geçen kızı ve evli olduğu yabancı kocasının yönetiminden endişe duyan parlamento 1689'da yönetime Haklar Bildirisi'ni kabul ettirmiştir. Haklar Bildirisi temel olarak insan haklarının geliştirilmesi için oluşturulmuş olup vatandaşların dilekçe verme hakkını düzenlemektedir. Bildirinin düzenlediği hakların genişliğinin yanında parlamentonun kralın yetkileri karşısındaki üstünlüğü de ilk defa kabul edilmiştir. Parlamentonun mali, siyasi ve idari görevleri tanınmış ve üyelerinin mutlak güvenliğini sağlayan hükümler getirilmiştir.²³ Yasanın düzenleme yaptığı konulardan bazılarına örnek vermek gerekirse; suçlunun ancak mahkeme kararıyla ceza alabilmesi, zalimce cezalar verilmemesi, barış zamanında parlamento onayı olmadan ordunun kurulamaması gibi kuralları mevcuttur. Belgenin önemli bir diğer özelliği ise Kralın Protestanlara kendilerini korumak amacıyla silah bulundurma hakkı vermiş olmasıdır.²⁴

Sonuç olarak genel anlamıyla düzenleme, seçimlerin serbestçe yapılabilmesini, halkın dilekçe hakkını ve adil yargılanma haklarını kapsamaktadır. Parlamenta monarşi üzerinde güç verdiği gerekçesiyle bazı yazarlar tarafından anayasal monarşi sistemi için zemin

²¹ Doğan, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 2.Baskı, Astana Yayıncılık, 2015), s.79-92.

²² Bozkurt vd., *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 3. Baskı, Legem Yayıncılık, 2018), s.53.

²³ Doğan, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 2.Baskı, Astana Yayıncılık, 2015), s.79-92.

²⁴ Aybay vd. *İnsan Hakları Hukuku* (İstanbul: 5. Baskı, Der Yayınları, 2022), s.34-52.

hazırladığı düşünülmektedir. Aynı zamanda belge, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmeleri için de model olarak kullanılmıştır.²⁵

2.1.5. Virginia Haklar Bildirisi

Amerika kıtasında ilk insan hakları düzenlemeleri Güney Amerika'nın farklı devletler tarafından sömürge altında olması sebebiyle Kuzey Amerika bölgesinde başlamıştır. 1776 yılında düzenlenen Virginia Haklar Bildirisi, Amerika tarihinde anayasacılık anlayışına geçilmesine sebep olmuştur. İnsanların doğuştan gelen temel haklara sahip olduğu ve bu hakların anayasalarla korunması gerektiği anlayışı bu bildiri ile başlamıştır.²⁶ Virginia Haklar Bildirgesi içerdiği hükümler ile İngiltere'ye karşı başlatılan bir isyan manifestosu niteliğindedir. Bildirinin temel düzenlemeleri İngiltere'de olduğu gibi insan haklarının geliştirilmesine ve saygı duyulmasına dayanmaktadır. Bildiriye göre insanların doğuştan gelen haklara sahip olduğu ve devletin ana gayesinin bu hakları korumak olduğu belirtilmiştir. Devletlerin yönetim biçimlerine de değinen bildiri kuvvetler ayrılığı prensibinin uygulanması gerektiğini de vurgulamaktadır.²⁷ Virginia Haklar Bildirgesi aynı zamanda diğer eyalet anayasaları için örnek bir model olarak uygulanmıştır.²⁸ Uluslararası düzeyde örnek alınmasının en önemli sebeplerinden biri Anayasal nitelikte ilk düzenleme olması ve insan hakları tanımı olarak yorumlanabilecek hükümlere yer vermesidir.²⁹

2.1.6. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi

1776 yılında, İngiliz Krallığının yönetiminde olan 13 Amerikan kolonisinin yayınladığı Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin insan hakları açısından önemi büyüktür. Bildiride kralın baskıcı ve hukuksuz uygulamaları bir liste halinde sayılmıştır. Bu uygulamalardan bazıları; yargılama ilkelerine uyulmaması ve kolonilerin yasama bağımsızlığının engellenmesi şeklinde sayılabilir. Bildirinin düzenlenmesindeki en önemli sebep Amerikan kıtasının tüm doğal zenginliklerinin İngilizler tarafından sömürülmesiydi. Halktan orantısız şekilde vergi toplanıyor ve kolonilerin kendi coğrafyasından yararlanmalarının önüne geçiliyordu. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, İngiltere ile tüm bağların kesildiğini düzenleyen bir metin olması sebebiyle Amerika'nın tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bildirinin ardından kurucu meclis tarafından hazırlanan ABD Anayasa'sı 1790 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anayasanın özelliği haklar ve özgürlüklerden çok devlet organlarını ve yönetim biçimini düzenliyor olmasıydı. Anayasanın hak ve özgürlük düzenlemeleri ile ilgili eksiklikleri 1791 yılında eklenen on madde ile giderilmiştir. Bu maddeler ile; kişi özgürlüğü, din özgürlüğü, basın ve ifade özgürlüğü gibi birçok hak güvence altına alınmıştır. İnsan hakları alanında birçok düzenleme bulunduran anayasa, tarafsız jüri önünde savunma ve aynı suçtan iki kez yargılanma yasağı gibi düzenlemeleri de içermektedir.

²⁵ History.com Editörleri, *İngiliz Haklar Bildirgesi*, 27.06.2024 tarihinde www.history.com/topics/british-history/english-bill-of-rights sitesinden alınmıştır.

²⁶ Bozkurt vd., *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku* (Ankara : 3. Baskı, Legem Yayıncılık, 2018), s.135-145

²⁷ Doğan, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara : 2.Baskı, Astana Yayıncılık, 2015), s.79-92.

²⁸ George Mason, *Virginia Declaration of Rights*, 08/05/2024 tarihinde <https://encyclopediaofvirginia.org/172hpr-9e4a91d323871e6/> sitesinden alınmıştır.

²⁹ The Editors of Encyclopædia Britannica, *Virginia Declaration of Right* 01/10/2024 tarihinde www.britannica.com/topic/Virginia-Declaration-of-Rights sitesinden alınmıştır.

ABD Anayasası oluşturulurken, İngilizlerin insan hakları metinlerinden de esinlendiği bilinmektedir.

2.1.7. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

Fransız Devrimi ile 1789 yılında ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, krallık düzenine bir başkaldırı şeklinde yorumlanmıştır. Bildiri sahip olduğu laiklik ve cumhuriyetçi yapısıyla Avrupa monarşilerinin kaygılanmasına sebep olmuştur. Bildirinin giriş kısmında, hükümetlerin yok olmasının sebebi olarak insan haklarının yeterli derecede bilinmemesi ve bu haklara yapılan saygısızlık gösterilmiştir. İnsan Hakları Bildirisi her ne kadar 1789 tarihli devrimin bir parçası olsa da, günümüz Fransız Anayasası'nın başlangıç bölümü bu bildirinin ilkelerinden oluşmaktadır. Fransız Devrimi, dönemin burjuvaları tarafından haksız müdahalelerin önlenmesi amacıyla krallığa karşı gerçekleştirilmiş bir başkaldırıdır. Mutlak monarşi, tanrıdan aldığı gücü kullandığını iddia eden sınırsız yetkileri olan bir anlayışa sahipti. Burjuvalar ise her insanın özgür doğduğunu ve eşit haklara sahip olması gerektiğini savunuyordu. Bu konuda Jean Rousseau'nun (1712-1778) görüşlerinden etkilenen bir toplumun olduğu da söylenebilir. Jean Rousseau'ya göre insan vazgeçilmez ve dokunulmaz birçok hakka sahipti ve bu kuram doğal hukuk görüşünün bir parçasını oluşturuyordu. Fransız Bildirisi ile aynı tarihlerde düzenlenen ABD Anayasası, çıkış noktası ve felsefe olarak benzer özellikler taşımaktadır. Temel farklılıklar ise ABD Anayasası'nın daha çok devlet organlarının yapısını düzenleyen ancak özgürlükleri kapsamayan bir metin olmasıydı. Bir diğer temel farklılık ise egemenlik kavramına bakış açısından kaynaklanıyordu. ABD egemenlik konusu ile ilgili düzenlemeler yapmak yerine federal devlet oluşumunu benimsiyordu. Fransız Bildiri ise Krallığın yıkılması amacını taşıması sebebiyle egemenliğin kime ait olacağı sorusuna cevap vermek zorundaydı. Bu zorunluluk ise egemenliğin artık tanrıdan gelen bir güç ile değil ulusun iradesiyle kullanılacağını belirlemiştir. Örneğin bildirinin 4.maddesi; insanların özgür yaşaması gerektiğini, herkesin yasalar önünde eşit olduğunu ve kamu çalışanlarının yeteneklerine göre sınıflandırılacağı hususlarını kapsamaktadır. Metne göre insanların en temel hakları; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme hakkıdır. Bildirinin insan ve yurttaş hakları şeklinde ayrılmasının sebebi sadece yurttaşlara tanınan birtakım hakların olmasıdır. Bunlardan bazılarını, düşünce ve basın özgürlüğü, vergi gelirinin harcamalarını denetim hakkı örnek gösterilebilir. Bildiride ceza hukuku ile ilgili düzenlemeler de bulunmaktadır. Özellikle tutuklama konusuna ayrı bir yer verilmiş olup insan haklarını temel alan ilkelere değinilmiştir. Tutukluluğun istisnai bir uygulama olduğu, sert ve orantısız önemler alınmaması gerektiği ve masumiyet karinesinin uygulama gerekliliği gibi düzenlemeler yapılmıştır. Yine bildirinin 3.maddesi kamu gücünün önemini ortaya koymaktadır. Kaynağını ulustan almayan hiçbir gücün kamu yetkisi adı altında kullanılamayacağı belirtilmiştir.³⁰

1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi insan hakları açısından sadece Fransa'da değil evrensel düzeyde yeni bir dönemi başlatan devrim hareketidir. Bu hareketin temel sebebi, katı bir şekilde uygulanan bireyleri sınıflara ayırma politikasıdır. Bahsettiğimiz üzere bu bildirgeden önce de insan haklarının korunması amacıyla birçok farklı metin düzenlenmiştir. Ancak bildirgenin diğer düzenlemelerden ayrılan en önemli özelliği, bireylerin devlet karşısındaki haklarının belirlenerek güvence altına alınmış olmasıdır. Metne göre devlet

³⁰ Aybay vd. *İnsan Hakları Hukuku* (İstanbul: 5. Baskı, Der Yayınları, 2022), s.34-52.

içerisindeki tüm aksaklıkların ve sağlıksız işleyişin tek sebebi insan haklarına önem verilmemiş olmasıdır. Dolayısıyla insan haklarının geliştirilmesi ve desteklenmesi ile devlet işleyişinin de düzeleceği düşünülmektedir. Bazı yazarlara göre bildirgenin diğer insan hakları metinlerine kıyasla daha büyük etki doğurmasının sebebi, evrensel nitelikte ifadelere sıkça yer vermiş olmasıdır. Bildirgeden sonra kabul edilen 1791 Fransız Anayasası ve 1848 Anayasası'nda da bildirgenin içerdiği tüm insan hakları düzenlemelerini kapsadığı görülmektedir. Fransa'da kullanılmaya devam eden 1958 Anayasa'sında temel hak ve özgürlükleri koruyan kanunların Anayasa ile uygun olup olmadığını değerlendirmek üzere Anayasa Konseyi kurulmuştur.³¹

2.2. İnsan Haklarının Medeniyetler İçindeki Görünümü

2.2.1. İnsan Haklarının Batı Merkezli Olduğu İddiasına Yönelik Tartışma ve Osmanlı Örneği

Osmanlı Devleti yapısı gereği birçok farklı ırk ve dini inanışa sahip topluluktan oluşmaktaydı. Bu çeşitlilik, topluluklara verilecek haklar noktasında da ayrıma gidilmesine sebep olmuştur. Müslüman olanlar ile Müslüman olmayanlar arasında devlet tarafından oluşturulan farklı uygulamalar bulunmaktaydı. Bu çeşitliliğe rağmen, ülke içinde dini inanış özgürlüğüne genel anlamda önem verildiği ve Müslüman olmayanlara sistematik baskı yapılmadığı bilinmektedir.³² İnsan hakları açısından değerlendirildiğinde düzenlenen ilk metinlerden biri 1808 tarihli Sened-i İttifak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu belge, taşra otoritelerinin merkezi otorite karşısında birtakım ayrıcalıklar elde etme çabasıyla ortaya çıkmış olup, evrensel insan haklarını tanıyan bir belge niteliğinde değildir.³³

Osmanlı'nın insan hakları anlayışı, 1856 Islahat Fermanı ile daha eşitlikçi bir boyut kazanmıştır. Bu fermanla, kişisel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik hükümler yer almış, farklı din ve mezheplerden kişilerin haklarının eşit olduğu vurgulanmıştır.³⁴ Ayrıca cezalandırma yetkisinin yalnızca mahkemelere verilmesi, suçta ve cezada kanunilik ilkesinin benimsenmesi gibi düzenlemeler dönemin hukuk anlayışı açısından önem arz etmektedir. 1876 Kanun-i Esasi ile ise anayasal bir rejime geçiş hedeflenmiş ve din, dil, ırk farkı gözetilmeksizin tüm vatandaşların eşit olduğu ilkesi anayasal güvence altına alınmıştır. Ancak padişaha tanınan geniş yetkiler, anayasa üstünlüğü ilkesini sınırlamıştır.³⁵

Osmanlı tecrübesi, evrensel insan haklarının farklı uygarlıklar tarafından nasıl yorumlandığını ve yerel hukuk sistemlerine nasıl uyarlandığını gösteren önemli bir örnektir. Bu

³¹ Doğan, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 2.Baskı, Astana Yayıncılık, 2015), s.103-117

³² Halil İncelik, *The Ottoman Empire: The classical age 1300–1600* (N. Itzkowitz, Trans.) 20/04/2025 tarihinde chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://cristoraul.org/ENGLISH/readinghall/THIRDMILLENNIUMLIBRARY/GEORGE-FINLAY/PDFLIBRARY/TheOttomanEmpire-TheClassicalAge1300-1600.pdf sitesinden alınmıştır.

³³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*, 20/04/2025 tarihinde <https://archive.org/details/ilber-ortayli-impatorlugun-en-uzun-yuzyili/page/42/mode/2up> sitesinden alınmıştır.

³⁴ Şükrü Hanioglu, *A brief history of the late Ottoman Empire*, 20/04/2025 tarihinde <https://archive.org/details/briefhistoryofla0000hani/mode/2up> sitesinden alınmıştır.

³⁵ Kemal H. Karpat, *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman state*, 20/04/2025 tarihinde chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://soerenkern.com/pdfs/islam/PoliticizationOfIslamKarpat.pdf sitesinden alınmıştır.

durum aynı zamanda uluslararası hukukun evrensellik iddiasının tarihsel karşılıklarını da sorgulamamıza imkân tanımaktadır.

Tarihte devlet güvencesi olmadan kazanılmış birçok hak, doğal hukukun bu evrensel anlayışının bir yansımasıdır. Örneğin, Magna Carta (1215) İngiltere'de kraliyet yetkilerini sınırlandırarak bireysel hakların tanınmasında önemli bir adım olmuştur. 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi de halkların yönetime karşı hak talepleriyle doğal hak kavramını somutlaştırmıştır.³⁶ Bu belgeler, devletin tanınmasından bağımsız olarak bireylerin haklarını savunan tarihsel örneklerdir.

Ancak Osmanlı örneğinde olduğu gibi insan haklarına dair kavramsallaştırmalar sadece Batı merkezli gelişmelerle sınırlı değildir. Örnekleri çoğaltmak gerekirse, Hint altkıtasında milattan önce 3. yüzyılda hüküm süren Maurya İmparatorluğu döneminde Kral Aşoka'nın yayımladığı Aşoka Fermanları, bireysel hakların korunmasına, din ve vicdan özgürlüğüne ve kamu yararına yapılan düzenlemelere yer vermiştir.³⁷

Bu örnekler, uluslararası hukukun evrensellik iddiasının sadece Batı merkezli bir anlayışa dayanmadığını, farklı coğrafyalarda da benzer normatif düzenlemelerin tarihsel karşılıklarının bulunduğunu göstermektedir. Bu da uluslararası insan hakları hukukunun evrenselliğini kültürel görecelik eleştirilerine karşı savunabilir kılmaktadır.³⁸

3. Uluslararası Hukukta İnsan Hakları

3.1. Uluslararası Hukukun Doğuşu ve Gelişimi

Uluslararası hukukun doğuşunun tarihsel olarak tespiti yorumlanış tarzına göre değişiklik gösterecektir. Şöyle ki, uluslararası hukuk eğer uluslararası ilişkilerde kullanılan bir araç olarak kabul edilirse doğuşu insanlık tarihi ile paraleldir. Ancak uluslararası hukukun sadece devletlere uygulanabilen kurallar ve düzenlemeler olduğu kabul edilirse başlangıç dönemi 17. Yüzyıla dayanacaktır. Bu nitelendirmelerin çoğaltılması mümkündür. Hatta uluslararası hukukun bir dünya hükümeti anlamına geldiğini savunan görüşlere göre ise henüz böyle bir hukuk bilimi doğmamıştır. Doktrinde uluslararası hukukun doğuşu, devletler arasında bağımsızlık ve egemenlik anlayışlarının ortaya çıktığı Westphalia Antlaşması'na dayandırılmaktadır. Westphalia Barış'ı olarak da adlandırılan bu antlaşma Avrupa'da gerçekleşen otuz yıl savaşlarını sona erdirmiştir. Anlaşmanın temel amacı devletler arasındaki egemenlik sınırlarının çizilmesi ile dini bağımsızlıkların kabul edilmesi idi. Anlaşma ile her devlet iç işlerindeki düzenlemelerde tam bağımsız olarak uluslararası alanda eşit statülere sahip olmuştur.³⁹ Daha eski dönemlere gittiğimizde ise M.Ö 2100 civarında Mezopotamya'da

³⁶ Hannah Arendt, *The origins of totalitarianism* (New ed.) 20/04/2025 tarihinde <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://social-ecology.org/wp/wp-content/uploads/2024/03/Hannah-Arendt-The-Origins-of-Totalitarianism-Harcourt-Brace-Jovanovich-1973.pdf> sitesinden alınmıştır.

³⁷ Sen, Alfred A. Knopf. *Development as Freedom*, 18/04/2025 tarihinde <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.c31.uni-oldenburg.de/cde/OMDE625/Sen/Sen-intro.pdf> sitesinden alınmıştır.

³⁸ Abdullahi A. An-Na'im, *Human rights in cross-cultural perspectives: A quest for consensus*, 20/04/2025 tarihinde <https://dokumen.pub/qdownload/human-rights-in-cross-cultural-perspectives-a-quest-for-consensus-9780812200195.html> sitesinden alınmıştır.

³⁹ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk-I* (Ankara: 6.Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2021), s.31-33.

bulunan bir sözleşme iki devlet arasındaki sınırların belirlenmesi amacıyla imzalanmıştır. Bu sözleşme Lagaş ve Umma yöneticileri bir kayanın üzerine devletlerin sınırlarının çizildiğini ve her iki tarafça buna saygı gösterilmesi gerektiğini kaydetmiştir. Bu tarihten yaklaşık 1000 yıl sonra edebi barış ve kardeşlik konularını içeren sözleşme, Mısır Kralı 2.Ramses ile Hitit Kralı tarafından imzalanmıştır. M.Ö 6.Yüzyıldan sonra devam eden klasik Yunan Dönemi, günümüzde uygulanan uluslararası hukukun temel taşlarından birini oluşturmaktadır ve devamında şehirler arasında yapılan birçok antlaşma bulunmaktadır. Bu antlaşmalar, farklı devletlerdeki vatandaşların haklarını düzenlemekle birlikte diplomatik elçilerin dokunulmazlığına yönelik kuralları da içermektedir.

Orta Çağ dönemine geldiğimizde ise tüm Avrupa’da uygulanan tek bir dinin varlığını ve kilisenin otoritesini görürüz. Bu kilise hukuku, Roma İmparatorluğu’nun ulus üstü bir karaktere sahip olmasını sağlıyordu. Avrupa’da hakim olan bu düşünce sistemi, ticaret ve deniz ticaret hukukunun uluslararası düzeyde gelişmesine sebep oldu. Topluluklar arasında yapılan ticari iş ve işlemlerin evrenselliği, Avrupa’da ticaret mahkemeleri kurulmasını sağladı. Aynı durum deniz ticaret hukukunda da geçerliydi, Avrupa’da deniz ticaretinde uygulanmaya başlayan teamül kuralları oluşmaya başladı. Dolayısıyla uluslararası hukuk düzeyinde gelişen ve düzenlenen ilk hukuk uygulamalarının ticari yönde olduğu söylenebilir.⁴⁰

Tüm bunların yanında uluslararası hukuk gelişiminin felsefe bilimi açısından da değerlendirilmeye ihtiyacı vardır. Bu değerlendirmeler yapılırken iki temel görüş olan tabii (doğal) hukuk ve pozitivist hukuk görüşünden yararlanılmaktadır. Yunan kaynaklı doğal hukuk görüşüne göre tabiatın kendi hukuk kuralları ve düzeni bulunmaktadır. Bu sebeple kişilerin ve devletlerin hukuk kurallarını belirlemede tabii hukukun etkisinde oldukları söylenir ve söz konusu kurallar akıl ve mantık yoluyla tespit edilebilir. Doğal hukuk görüşü hukuk ile ahlak ilişkisini tartışma konusu yaparak bu ilişkiyi açıklamaya çalışır. 17.Yüzyıl öncesi birçok hukukçu tarafından benimsenen doğal hukuk görüşü aynı zamanda eleştirilere de maruz kalmıştır. En temel eleştirilerden bazıları; görüşün çok kapsamlı olması sebebiyle günlük hayattaki problemleri çözmeye elverişli olmaması ve devlet yetkililerinin çıkarları doğrultusunda kolayca kullanılabileceğidir. 19. Ve 20. Yüzyılın başlarında ağırlığını hissettirmeye başlayan pozitivist görüşe göre uluslararası hukuk devletlerin rızasına bağlı olarak şekillenir. Bu rıza türleri birçok farklı şekilde uygulanıyor olsa da temel mantık devletlerin rızası olmadan hiçbir uluslararası hukuk kuralının oluşamayacağı yönündedir. Pozitivist hukuk görüşünün en temel savunucularından olan Hans Kelsen (1881-1973) hukuk düzenine hiyerarşinin hakim olduğunu savunur. Bir dönem baskın olarak savunulan pozitivist hukuk görüşü 2.Dünya Savaşı’ndan sonra insan haklarında meydana gelen gelişmeler ile birlikte yerini tekrar doğal hukuk görüşüne bırakmıştır. Felsefe bilimi çerçevesinde zıt temellere dayanan bu iki hukuk görüşüne farklı yorum getiren düşünürler de bulunmaktadır. Pozitivist hukuk ile doğal hukuk arasında adeta bir köprü kuran Hugo Grotius, iki görüşün de uluslararası hukuku beslediğini savunmuştur. Uluslararası hukukun felsefe bilimi ile birlikte modern çağdaki tartışmasına geçildiğinde ise iki farklı grubun yaklaşımlarını incelememiz gerekecektir. İlk grubu Machiavelli ve Thomas Hobbes’un başını çektiği realistler oluşturur. Realist düşüncenin temel tezi, uluslararası hukuka yön veren ve şekillendiren şeyin iktidarların gücü olduğudur. Bu teori Milletler Cemiyeti’nin

⁴⁰ N. Shaw, *Uluslararası Hukuk* (Ankara: 8 Baskı, Tüba Yayıncılık, 2018) s.9-15.

savaşı önleyememesi, dünya üzerinde barış ve güvenliğin korunamaması sebebiyle uzun bir süre zirvede kalmıştır. Uluslararası hukuka sadece güçlü devletlerin yön verdiği düşüncesine sahip olan realistler, teorilerini dayandırdıkları bu temel sebebiyle eleştirilmişlerdir. Bazı yazarlara göre realist düşünce, diğer devletlere göre nispeten güçlü olmayan devletlerin neden uluslararası hukuka bağlı kaldıklarını da açıklayamamaktadır. Bir diğer görüşü savunan liberallere göre ise uluslararası hukukun ana gayesi dünya üzerinde bir düzenin kurulmasını sağlamaktır. Bu teorinin önemli sonuçlarından biri, uluslararası alanda insan haklarına ve barışa hizmet etmek için kurulmuş örgütlerdir. Liberallere göre devletlerin gücünden ziyade kişilerin fikirleri ve ürettikleri, uluslararası hukuku ve toplumu şekillendirecektir.⁴¹

3.2. İnsan Haklarının Uluslararası Hukuka Girişi

Uluslararası hukuk birçok farklı alanda düzenlemeleri içeren ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra daha çok insan haklarını odak noktası haline getiren bir hukuk bilimi haline gelmiştir. 2. Dünya Savaşı'ndan önce uluslararası hukuk sükreleri sadece devletler olarak görülmüş olup insan hakları alanında sadece yabancıların korunması ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Başka bir anlatımla insan hakları çerçevesinde savaş öncesi düzenlemelerin oldukça dar kapsamlı olduğu söylenebilir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen insan hakları öncelikle bireylerin devletler karşısındaki çıkarlarını korumak amacıyla düzenlenmiştir. Birleşmiş Milletler, savaşın insanlar ve devletler üzerindeki ağır tahribatını onarmak amacıyla insan haklarını ön plana çıkarmıştır. BM antlaşmasından sonra 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi yayınlanmıştır. Bildirge her ne kadar bağlayıcı özelliği olmasa da uluslararası insan haklarının gelişmesinde ortaya çıkan metinlere esas teşkil etmiştir. Bunlara 1966 Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi örnek verilebilir.⁴² İnsan haklarını uluslararası boyutta değerlendirirken devletlerin ulusal düzenlemeleri de dikkate alınmalıdır. Devletlerin iç işlerine karışmama ilkesi tamamen terk edilmemiş olsa da, insan hakları açısından yapılacak bir değerlendirmede bu ilkenin çoğunlukla uygulanmadığı görülür. Zira insan hakları, yargı alanı ile sınırlandırılabilir ya da sadece devletlerin egemenlik alanları içinde müdahale edilebilecek bir konu değildir. Uluslararası hukukun sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi ancak ulusal sistemlerin bunlara uyum sağlaması ile mümkün olacaktır. Dolayısı ile bu iki sistem ayrılmaz bir parçanın bütünü oluşturur. Uluslararası yükümlülüklerin karşılık bulabilmesi de ancak devletlerin ortak rızası ile mümkün olur. İnsan hakları öğretisinin temelinde bu uluslararası yükümlülükler noktasında bir ortak dil oluşturma gayesi vardır. Öğretiye göre, insan hakları konusunda evrensel düzeyde en azından asgari standartları belli olan hukuk kuralları oluşturulmalıdır. Bazı yazarlara göre devletlerin bu standartlara uyma rızası insan haklarına bağlılıktan ziyade ekonomik ve diplomatik alanda güç kazanma arzusundan kaynaklanmaktadır.⁴³

3.2.1. İnsan Haklarının Evrenselliği

İnsan haklarının evrenselliğini iki farklı açıdan değerlendirebiliriz. İlk olarak insan haklarının siyasi hayat içerisinde devletler tarafından en üstün ahlaki hak olarak nitelendirilmesi

⁴¹ Aksar, *Teoride ve uygulamada Uluslararası Hukuk-I* (Ankara: 6.Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2021), s.33-38

⁴² Aksar, *Teoride ve uygulamada Uluslararası Hukuk-II* (Ankara: 6.Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2021), s.433-438.

⁴³ Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş-II* (İstanbul: 8. Baskı, Legal Yayıncılık, 2012) s.539-548.

gerekmektedir. Bu ahlaki hak, devletlerin diğer taleplerinden öncelikli olarak uygulanmakta ve hukuk sūjelerinin iş ve işlemleri bu haklar çerçevesinde şekillenmelidir. İnsan haklarının evrenselliği gösteren ikinci durum ise normatif evrensellik olarak adlandırılır. Devletler insan haklarına saygı göstermek ve ulusal hukuk sistemlerini de bu haklara uygun hale getirmek durumundadır. Aksi taktirde uluslararası ilişkiler açısından suçlamalar ile karşılaşması muhtemel bir sonuçtur. Bu evrensellik devletlerin yetki sınırlarını da aşan bir görünüm oluşturmaktadır. Şöyle ki, bir devletin insan haklarını ihlal ettiğini tespit eden diğer devlete karşı belli şartlar halinde müdahale hakkı bulunmaktadır. Bu müdahale askeri güç kullanılabileceği anlamına gelmemektedir zira böyle bir durum Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından değerlendirilecektir.⁴⁴ Söz konusu müdahale devlet egemenliği ilkesi ile de çakışmamalıdır. Devlet egemenliği ilkesi, başka bir devletin ya da uluslararası bir örgütün, bir devletin kendi yetki alanı içindeki yasalarını kabul etme, yorumlama ve uygulama eylemine müdahale edemeyeceği anlamına gelir. Devletlerin iç işlerine karışmama ilkesi, aynı zamanda onların insan haklarını ihlal etmekte özgür oldukları anlamına mı geliyor sorusu birçok yazar tarafından tartışılmıştır.⁴⁵ İnsan haklarının evrenselliği noktasında bir diğer değinilmesi gereken konu ise temel insan haklarının bir liste halinde sayılıp sayılamayacağı hususudur. İnsan haklarının listelenmesi ve sınırlandırılması bazı yazarlara göre insan onurunu korumak için gerekli bir uygulama değildir. Bu sınırlandırma yerine insan hakları tanımının sağlıklı bir şekilde yapılması, temel hakların korunmasına daha çok hizmet edecektir.⁴⁶ Kanaatimizce insan hakları günümüzdeki değerine ulaşmaya kadar yüzyıllar içinde birçok farklı metinde düzenlenmiş ve bu durum insan haklarının zamanla evrimleşmesine yol açmıştır. Bundan binlerce yıl önce, insan haklarına hizmet etmek için topluluklar tarafından yapılan düzenlemeler bu hakların en dar kapsamlı görünümünü oluşturmaktaydı. Başka bir anlatımla, insan hakları kavramının ortaya çıktığı ilk toplumlar bu hakların çerçevesini oldukça dar tutmuşlardı. Bu durum dönemin şartları gereği oldukça olağan bir sonuçtu. Ancak temelleri bunun gibi coğrafi kısıtlamalar içinde atılan insan hakları, her geçen yıl kapsamına yeni bir düzenlemeyi eklemiştir. Bu düzenlemelerde birçok farklı alanın etkisini görmek mümkündür. Örneğin yeni kıtaların keşfi ile farklı coğrafyalara yapılan yerleşimler ile daha önce sadece kendi topraklarını tanıyan topluluklara göç hakkı tanınmıştır. Devletlerin ortaya çıkması ve şekillenmesi ile bireylerin vazgeçilmez haklarından biri olan devlet yönetimine katılma ve yönetimi seçme hakkı ortaya çıkmıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür, zira insan toplulukları durağan olmayan evrensel değişim sürecinin bir parçasıdır. Sonuç olarak, insan haklarının spesifik listeler halinde sayılması ve tanımlanması insan haklarının doğası gereği mümkün görülmemektedir.

⁴⁴ Halil Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara : 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2021) s.32-36.

⁴⁵ Stephen P. Marks, *Human Rights: A Brief Introduction*, 03/11/2024 tarihinde <https://www.semanticscholar.org/paper/Human-Rights%3A-A-Brief-Introduction-Marks/60c77ef97462151e5a2c9bcece7292001bcc86c0> sitesinden alınmıştır.

⁴⁶ Bozkurt vd., *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku* (Ankara : 3. Baskı, Legem Yayıncılık, 2018), s.6-15

4. Uluslararası Hukukta İnsan Hakları Düzenlemeleri

4.1. Birleşmiş Milletler Şartı ve İnsan Haklarının Evrenselliği

1945 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler (BM) Şartı, insan haklarının uluslararası düzeyde ilk kez resmi olarak tanındığı ve uluslararası hukuk metinleri arasına dahil edildiği önemli bir belgedir. Şart'ın giriş bölümü ile 1. ve 55. maddelerinde, insan haklarına ve temel özgürlüklere ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı yapılmaksızın saygı gösterilmesi gerektiği açıkça belirtilmektedir. Bu hükümler, insan haklarının uluslararası topluluğun ortak normları olarak kabul edilmesi yolunda ilk adımlardan biri olmuştur.⁴⁷

BM Şartı'nın en dikkat çekici yönlerinden biri, insan haklarının artık sadece devletlerin iç meselesi olmaktan çıkarılıp uluslararası hukuk süjesi olan devletleri bağlayıcı bir yükümlülük haline getirmiş olmasıdır. Bu bağlamda insan hakları, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında ayrılmaz bir unsur olarak konumlandırılmıştır.⁴⁸ Ancak bu evrensellik iddiası, Şart'ın normatif netliği bakımından çeşitli eleştirilere de konu olmuştur. Nitekim metin, insan haklarının kapsamı, içeriği ve uygulanabilirliği konusunda belirsiz ve yoruma açık düzenlemeler içermektedir. Bu durum, özellikle uygulamada devletlerin insan haklarına ilişkin yükümlülüklerini sınırlandırmalarına veya farklı biçimlerde yorumlamalarına zemin hazırlamıştır.⁴⁹

Öte yandan, BM Şartı'nın hazırlanmasında etkili olan bazı kurucu üyelerin, aynı dönemlerde ciddi insan hakları ihlallerine imza atmış olmaları da, metnin evrensellik iddiasına gölge düşüren bir diğer unsur olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, sömürgeci devletlerin insan haklarını kendi halklarına uygularken başka coğrafyalarda farklı standartlar benimsemesi, bu ikili yaklaşımın bir göstergesi olarak eleştirilmektedir.⁵⁰

Tüm bu eleştiriler doğrultusunda, BM Şartı'nın insan haklarına ilişkin soyut ve yetersiz hükümlerinin daha somut, açık ve bağlayıcı hale getirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu boşluk, 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile giderilmeye çalışılmış; insan haklarının niteliği, kapsamı ve evrensel ilkeleri daha açık biçimde ortaya konmuştur. Bildiri, Şart'ta yer alan insan hakları ilkelerini güçlendirmiş ve evrensellik ilkesine yönelik normatif bir temel sağlamıştır.⁵¹

⁴⁷ Philip Alston vd., *International Human Rights*, 20/04/2025 tarihinde https://www.academia.edu/42888025/International_Human_Rights_by_Philip_Alston_Ryan_Goodman sitesinden alınmıştır.

⁴⁸ Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, 16/04/2025 tarihinde <https://dokumen.pub/universal-human-rights-in-theory-and-practice-third-edition-9780801467493.html> sitesinden alınmıştır.

⁴⁹ Daniel Moeckli vd. *International Human Rights Law* (3rd ed.), 20/04/2025 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/378779796_International_Human_Rights_Law sitesinden alınmıştır.

⁵⁰ Makau Mutua, *Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights*, 20/04/2025 tarihinde https://digitalcommons.law.buffalo.edu/journal_articles/570/ sitesinden alınmıştır.

⁵¹ James W. Nickel, *Making Sense of Human Rights* (2nd ed.), 20/04/2025 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/327655552_Making_Sense_of_Human_Rights_Second_Edition_Wiley-Blackwell_2007 sitesinden alınmıştır.

4.2. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Dünya savaşlarının ardından verilen kayıplar ve ağır ihlaller sebebi ile 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hayata geçirilmiştir. Bildirge bir anlaşma niteliği taşımadığı için katılan devletlere yükümlülükler getirmemekle birlikte yol gösterici özelliği bulunmaktadır. Ancak bildirge esas alınarak uluslararası insan hakları alanında birçok anlaşma imzalanmış ve bildirgenin birçok maddesi teamül olarak uygulanmıştır.⁵² İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hazırlanma aşamasında Hitler yönetiminin uygulamalarından da etkilenilmiştir. Hitlerin uygulamış olduğu işgal ve saldırı politikaları ağır insan hakları ihlallerine sebep olmuş ve bildirgenin taslak metni için çalışmalar hızlanmıştır. Taslak hazırlama sürecindeki ana isim olan Kanadalı Avukat John Humphrey, çalışanlarıyla birlikte insan hakları belgeleri ve literatür kütüphanesi oluşturmuştur.⁵³ Bildirge Türkiye dahil olmak üzere oylamaya katılan 48 devletten olumlu oy almıştır. Karşı oy veren devlet olmamış olsa da 8 üye devlet çekimser kalmıştır.⁵⁴

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi uluslararası hukuk kapsamında tavsiye niteliğinde olmasına rağmen içerdiği birçok hüküm yaklaşık 500 dile çevrilmiş olup dünya üzerinde büyük ilgi uyandırmıştır. Ağır insan hakları ihlallerinin başında gelen işkencenin önlenmesine yönelik hükümleri Jus Cogens norm niteliği kazanmıştır. Beyanname kabul edilmesinin ardından evrensel düzeyde birçok insan hakları metnin ilham kaynağı olmuştur. Örneğin 1960'lı yıllarda bağımsızlık kazanan Afrika devletlerinin bazıları Anayasalarındaki giriş bölümünde beyannameye atıfta bulunmuştur. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün de bildirinin uluslararası teamül kurallarından sayılması gerektiği görüşü, beyannamenin bağlayıcılık kazanması yolunda önemli bir adım olmuştur.⁵⁵

Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi temel insan haklarını beş gruba ayırarak; medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları saymaktadır. Ayrıca, hakların nasıl uygulanması ve yorumlanması gerektiğini açıklayan yedi ilke ortaya koymuştur. Medeni ve siyasi haklar bireylerin düşünce ve eylem özerkliği ile ilgilidir. Medeni hakların başında gelen yaşam hakkının yanında işkenceye maruz kalmama ve köleliğin kaldırılması gibi haklar sayılabilir. Siyasi haklarda ise kamu hizmetlerinden yararlanma, devlet yönetimine katılma ve özgürce seçim yapma hakkı düzenlenmiştir. Ekonomik hakların başında ise bireylerin geçimini sağlayabilmek adına adil ve elverişli ortamlarda çalışma hakkı bulunmaktadır. Son olarak, sosyal ve kültürel haklar kapsamı altında kişilerin sağlık güvencelerinden yararlanması ve eğitim alma hakkı sayılabilir.⁵⁶

⁵² Durmuş Tezcan vd., İnsan Hakları El Kitabı (Ankara: 5. Baskı, Seçkin Yayınları, 2014), s.31-59.

⁵³ Jay Winter, *The Universal Declaration of Human Rights*, 17/03/2024 tarihinde www.europa.clio-online.de/essay/id/fdae-1490 sitesinden alınmıştır.

⁵⁴ Çekimser üye devletler: Sovyetler Birliği, Belarus (Beyaz Rusya), Ukrayna, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Güney Afrika Birliği ve Suudi Arabistan. Sovyetler Birliği'nin çekimser kalma gerekçesi bildirinin gerçekçi olmadığı düşüncesidir. Güney Afrika Birliği'ne göre ise sosyal ve ekonomik hakların bildiride yer almaması gerekmektedir. Suudi Arabistan ise bildirinin İslam ve Şeriat kurallarına uymayan ilkeler içermesi sebebiyle çekimser kalmıştır.

⁵⁵ Aybay vd. *İnsan Hakları Hukuku* (İstanbul: 5. Baskı, Der Yayınları, 2022), s.59-63.

⁵⁶ Stephen P. Marks, *Human Rights: A Brief Introduction*, 03/11/2024 tarihinde <https://www.semanticscholar.org/paper/Human-Rights%3A-A-Brief-Introduction-Marks/60c77ef97462151e5a2c9bcece7292001bcc86c0> sitesinden alınmıştır.

4.3. Birleşmiş Milletler İkiz Sözleşmeleri

Birleşmiş Milletler bünyesinde 1966 yılında kabul edilen ve 1976'da yürürlüğe giren “İkiz Sözleşmeler”, insan haklarının evrensel niteliğini pekiştiren ve hukuki bağlayıcılığı artıran temel metinler olarak kabul edilmektedir. Bu sözleşmeler, “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS)” ile “Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHUS)” şeklinde iki ayrı belgeden oluşmaktadır. Her iki metin de İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde yer alan ilkeleri genişletmiş ve uluslararası hukuki yükümlülük haline getirmiştir.⁵⁷ ESKHS, taraf devletlere, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kademeli olarak gerçekleştirilmesine yönelik bir yükümlülük yüklemektedir. Bu kapsamda devletler, sözleşme hükümlerinin hayata geçirilme düzeyini ve ulusal uygulamalarını içeren düzenli raporları BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'ne sunmakla yükümlüdür. Bu mekanizma, sözleşmenin bağlayıcılığını güçlendirirken, aynı zamanda devletlerin hesap verebilirliğini ve şeffaflığını artırmayı hedeflemektedir.⁵⁸ MSHUS ise, medeni ve siyasal hakların evrensel düzeyde güvence altına alınmasına katkı sağlamaktadır. Sözleşmenin 41. maddesi, bir devletin sözleşme hükümlerini ihlal ettiği gerekçesiyle başka bir devlet tarafından devletlerarası başvuru yapılmasına imkân tanımaktadır. Ancak bu mekanizmanın işlerlik kazanabilmesi için hem başvuruda bulunan hem de aleyhine başvuruda bulunulan devletin bu maddeyi önceden kabul etmiş olması gerekmektedir.⁵⁹ Ayrıca, MSHUS'a ek olarak yürürlüğe giren Birinci Seçmeli Protokol, bireylere sözleşme kapsamındaki haklarının ihlali durumunda, BM İnsan Hakları Komitesi'ne bireysel başvuruda bulunma hakkı tanımaktadır. Bu durum, uluslararası insan hakları hukukunda bireyin bir özne olarak tanınması açısından son derece önemlidir.⁶⁰

İkiz sözleşmelerin kabulü, insan haklarının sadece ahlaki ya da politik bir ilke olmaktan çıkıp, bağlayıcı bir uluslararası hukuk normu haline gelmesinde dönüm noktası olmuştur. Ayrıca bu metinler, farklı hak kategorilerinin – örneğin sosyal haklar ile siyasal hakların – evrensellik ilkesi altında birbirinden ayrılamaz ve tamamlayıcı nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlayış, insan haklarının bütünselliği ve evrenselliği yönünde küresel hukuk sisteminde önemli bir paradigma değişimine işaret etmektedir.⁶¹

⁵⁷ Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, 16/04/2025 tarihinde <https://dokumen.pub/universal-human-rights-in-theory-and-practice-third-edition-9780801467493.html> sitesinden alınmıştır.

⁵⁸ Alston vd., *International Human Rights*, 20/04/2025 tarihinde https://www.academia.edu/42888025/International_Human_Rights_by_Philip_Alston_Ryan_Goodman sitesinden alınmıştır.

⁵⁹ Moeckli vd. *International Human Rights Law* (3rd ed.), 20/04/2025 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/378779796_International_Human_Rights_Law sitesinden alınmıştır.

⁶⁰ Manfred Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* (2nd ed.) 20/04/2025 tarihinde <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/http://www.ejil.org/pdfs/18/1/222.pdf> sitesinden alınmıştır.

⁶¹ Malcolm Langford, *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law*, 20/04/2025 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/297185571_Social_rights_jurisprudence_Emerging_trends_in_international_and_comparative_law sitesinden alınmıştır.

4.4. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük yıkımın ardından Avrupa kıtası, yalnızca fiziki olarak değil, siyasal ve hukuksal olarak da yeniden inşa edilme sürecine girmiştir. Bu süreçte en temel hedeflerden biri, insan haklarını koruyacak ve güvence altına alacak kurumsal mekanizmaların oluşturulması olmuştur. Bu hedef doğrultusunda atılan en önemli adımlardan biri, 1950 yılında imzalanan ve 1953 yılında yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) olmuştur.⁶²

AİHS, Birleşmiş Milletler bünyesinde oluşturulan evrensel insan hakları normlarının Avrupa özelinde bölgesel bir düzleme taşınmasını sağlamıştır. Sözleşme; yaşama hakkı, adil yargılanma hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlükleri açık ve bağlayıcı hükümlerle düzenlemiş, bu hakların ihlali durumunda bireylerin başvurabileceği bir yargı merci olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ni (AİHM) kurmuştur. Bu yönüyle AİHS, sadece bir belge değil; aynı zamanda etkin bir denetim mekanizması ve hukuki içtihat üreten bir yargı sistemidir. AİHS, insan haklarının evrensel değerini bölgesel bağlamda somutlaştıran bir yapı sunar. Evrensellik ilkesini benimseyen sözleşme, yalnızca metin düzeyinde değil, uygulama düzeyinde de bu ilkeyi işler kılmıştır. Üye devletler, sözleşmeyi onayladıkları andan itibaren AİHM kararlarına uymakla yükümlü hale gelmektedirler. Böylece insan hakları, sadece devletlerin iç hukukuna bırakılmayan, uluslararası bir denetim alanına taşınan evrensel bir norm haline gelmiştir.⁶³

Türkiye, AİHS'yi 1954 yılında onaylamış, ancak 1 Numaralı Ek Protokol'ün ikinci maddesi olan eğitim hakkı konusunda çekince koymuştur. Türkiye'nin bu sözleşmeye taraf olma süreci bazı yazarlar tarafından, esasen insan haklarını genişletme amacından ziyade, Batı ile siyasi ve ekonomik ilişkileri güçlendirme hedefi olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴ Bununla birlikte, Türkiye'nin sözleşmeyi onaylaması, bireylerin AİHM'e doğrudan başvuru yapabilmesinin ve iç hukuk denetiminin uluslararasılaştırılmasının yolunu açmıştır.

AİHS'nin en dikkat çekici yönlerinden biri, “yaşayan belge” (living instrument) ilkesidir. Bu ilkeye göre, sözleşme zamanın ruhuna göre değişen toplumsal ihtiyaçlar ve değerler doğrultusunda yorum yoluyla genişletilebilmektedir. AİHM'nin geliştirdiği içtihatlar, insan haklarının dinamik doğasını yansıtarak, evrensel ilkelerin güncellenmesine katkıda bulunmaktadır.⁶⁵

⁶² David Harris vd., *Law of the European Convention on Human Rights* (4th ed.), 20/04/2025 tarihinde <https://archive.org/details/harrisoboylawarb0000unse> sitesinden alınmıştır.

⁶³ Steven Greer, *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects*, 19/04/2025 tarihinde [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/45316/1/85.pdf](https://www.researchgate.net/publication/32894799_A_Theory_of_Interpretation_of_the_European_Convention_on_Human_Rights) sitesinden alınmıştır.

⁶⁴ Aybay vd. *İnsan Hakları Hukuku* (İstanbul: 5. Baskı, Der Yayınları, 2022), s.63-68.

⁶⁵ George Letsas, *A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights*, 20/04/2025 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/32894799_A_Theory_of_Interpretation_of_the_European_Convention_on_Human_Rights sitesinden alınmıştır.

SONUÇ

İnsan hakları kavramının ilk olarak aydınlanma çağının da etkisiyle filozoflar tarafından dile getirildiği düşünülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde insan haklarının tanımı birçok medeniyet tarafından farklı şekillerde yapılmış olsa da kabul gören tek bir insan hakkı tanımı olduğunu söylemek güçtür. İnsan haklarının ortaya çıkmaya başladığı ilk dönemlerde öncelikle sadece ulusal hukuk çerçevesinde değerlendirildiği görülür. Bunun başlıca sebebi ise uluslararası hukuk alanında bireylerin hukuk süjesi olarak tanınmıyor olmasıydı. Zaman içerisinde insan haklarının devletlere karşı da koruma altına alınması gerekliliği bu hakların evrensel boyutta düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu düzenlemelerin amaçlarından biri insan haklarının dünya üzerindeki tüm toplumları kapsayacak şekilde listelenmesi gerekliliği idi. Bu listeme, toplumların insan haklarından ne anladığı ve beklentilerinin neler olduğu noktasında değişim ve gelişim içinde olması sebebiyle sürekli hareket halindedir.⁶⁶

Bazı yazarlara göre insan haklarının ortaya çıkışındaki en önemli etken ekonominin şekillenmesidir. Özellikle Batı Avrupa’da meydana gelen sanayileşme ve liberal düşünce, insan haklarının tartışılabilir bir konu haline gelmesini sağlamıştır. İlk insanların yaşamlarını sürdürebilmek için avlanmak zorunda olması onları doğa ile iç içe bir hayata zorlamıştır. Dönemin şartları gereği tüm ihtiyaçlarını doğadan karşılayan bu topluluklar arasında bir mülkiyet ayrımı yoktu. Tek ve ortak amaç, insanların yaşayabilmek için gereksinimlerini doğadan karşılamasıydı ve bu durum insanlar arasındaki eşitliğin de sebebini oluşturmuştur. İnsan nüfusunun artmasıyla doğanın sunduğu besinler bazı topluluklara yetersiz gelmeye başladı. Bunun bir sonucu olarak da artık üretmek isteyen insanoğlu tarım toplumuna geçiş yaptı. Üretmeye çalışan toplum kendisine ait toprak arazileri oluşturmaya ve bu arazilerde insan gücü kullanmaya başladı. Üretim yapma amacı bir anda insanların köleleştirilerek kullanılmaya başlamasına ve süregelen eşitlik dengesinin bozulmasına sebep oldu.⁶⁷

Tüm bu gelişmeler ile tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan insan hakları belgelerini incelediğimizde kaçınılmaz bir sonuçla karşılaşırız. Söz konusu belgelerin kapsam alanı özelden genele doğru evrimleşerek günümüzde olduğu gibi evrensel boyuta ulaşmıştır. İlk insan hakları metinleri kralın tek başına otorite sahibi olmaması gerektiği üzerine kurulur. Öncelikle soyluların kral karşısında birtakım haklara sahip olması gerektiği inancıyla ilk metinler oluşturulur. Akabinde sadece soyluların değil diğer insanların ve yurttaşların da devlet yönetiminde hakları olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Günümüz hukuk sisteminde geline son nokta ise her insanın bu haklara sahip olması ve güvence altına alınmasının gerekliliğidir.⁶⁸ Kanaatimizce tarihsel süreç içinde insan haklarına duyulan ihtiyaç küçük bir zümreden tüm insanoğluna yayılmıştır. Bu doğal evrim insanlık tarihinin gelişimine de paralellik oluşturur. Başka bir ifade ile, insan haklarının evrensel boyutta değerlendirilmesi, insanın doğası gereği bir seçenek değil zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukukun temel gayesi insan haklarını korumaktır. İnsan hakları ihlallerinin azalması sağlıklı işleyen bir hukuk sistemi ile mümkündür.⁶⁹ Günümüzde hala gelişmeye devam eden hukuk sisteminin insanların ihtiyaçlarına cevap vermeye çalıştığı bir gerçektir. Bu ihtiyaçlar genel itibarıyla adaletin

⁶⁶ Doğan, *İnsan Hakları Hukuku* (Ankara: 2.Baskı, Astana Yayıncılık, 2015), s.48-51

⁶⁷ Ekrem Aksoy, *İnsan Hakları Konferans, Panel ve Sempozyumlar* (Ankara: 2006) s.12-13

⁶⁸ Cemal Güzel, *İnsan Hakları Konferans, Panel ve Sempozyumlar* (Ankara: 2006) s.134-135.

⁶⁹ Harun Tepe, *İnsan Hakları Konferans, Panel ve Sempozyumlar* (Ankara: 2006) s.174-175.

sağlanması ve toplumsal düzenin varlığı halinde giderilebilir. İnsan haklarına hizmet etmeyen bir hukuk sisteminin varlığından söz edilemez.

Dworkin'in belirttiği gibi, insan haklarının evrensel boyutta korunması hem devletlerin iç hukuku hem de uluslararası sistem için adil bir meşruiyet sağlamanın gerekliliğidir. Zira adil bir yönetim, yalnızca kendi vatandaşlarının temel haklarını koruyarak meşruiyet kazanmaz, aynı zamanda uluslararası düzeyde insan haklarının güvence altına alınmasında aktif bir rol üstlenmek zorundadır. Dworkin'in de savunduğu gibi, uluslararası sistemin, mutlak egemenlik anlayışına dayalı olarak, insan hakları ihlallerini engelleyebilecek bir yapıya evrilmesi gerekmektedir. Batı Avrupa'da sanayileşme ve liberal düşüncenin etkisiyle insan hakları, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi ve bireylerin haklarını güvence altına alma amacıyla daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, ilk insan hakları belgelerinin ortaya çıkışı, soyluların kral karşısındaki haklarının güvence altına alınmasından başlayıp, zamanla tüm insanların haklarını kapsayacak şekilde evrilmiştir.

Sonuç olarak, insan hakları tarihsel olarak dar bir zümreden tüm insanlığa yayılmış bir olgudur. Bu doğal evrim, insanlığın gelişimiyle paralel bir şekilde ilerlemiş ve nihayetinde her bireyin haklarını güvence altına alan evrensel bir hukuk anlayışına dönüşmüştür. Dworkin'in yaklaşımı da bu evrimin bir parçası olarak, yalnızca devletlerin değil, uluslararası düzeyde de insan haklarını savunma sorumluluğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, hukuk sisteminin temel gayesi, bireylerin insan haklarını korumak ve sağlıklı işleyen bir hukuk düzeniyle toplumsal düzeni sağlamaktır. Günümüzde insan haklarının korunması, gelişmeye devam eden hukuk sistemlerinin bir gerekliliği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰

KAYNAKÇA

Aksar, Yusuf. *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk- I*. Ankara: Seçkin Yayınları, 6. Baskı, 2021.

Aksar, Yusuf. *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk- II*. Ankara: Seçkin Yayınları, 6. Baskı 2021.

Aksoy, Ekrem. Güzel, Cemal. Tepe, Harun. *İnsan Hakları Konferans Panel ve Sempozyumlar*, Ankara: Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2.Baskı, 2006

Alston, Philip, and Ryan Goodman. *International Human Rights*. Oxford University Press, 2013.
https://www.academia.edu/42888025/International_Human_Rights_by_Philip_Alston_Ryan_Goodman.

An-Na'im, Abdullahi Ahmed. *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives: A Quest for Consensus*. University of Pennsylvania Press, 1992.
<https://dokumen.pub/qdownload/human-rights-in-cross-cultural-perspectives-a-quest-for-consensus-9780812200195.html>.

⁷⁰ Eray Sinan Demirhan, *Ronald Dworkin'in Uluslararası Hukuk Teorisi*, 26/04/2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ybuhukuk/issue/86478/142564> sitesinden alınmıştır.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New ed. Harcourt Brace Jovanovich, 1973. <https://social-ecology.org/wp/wp-content/uploads/2024/03/Hannah-Arendt-The-Origins-of-Totalitarianism-Harcourt-Brace-Jovanovich-1973.pdf>.

Aybay, Rona. ve Çelik, Demirhan Burak. *İnsan Hakları Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları, 5. Baskı 2022.

Bozkurt, Enver ve Kanat, Selim. ve Bektaş, Sezercan. *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Legem Yayıncılık, 3. Baskı, 2018.

Buchanan, Allen. *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*. Oxford University Press, 2002. <https://global.oup.com/academic/product/justice-legitimacy-and-self-determination-9780199297986?cc=tr&lang=en&>.

Çayır, Celal Yeşil, *İnsan Haklarının Aydınlatılmasında Felsefi Bilginin Önemi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 2018

Demirhan, Eray Sinan. "Ronald Dworkin'in Uluslararası Hukuk Teorisi." *YBU Hukuk Dergisi*, 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ybuhukuk/issue/86478/142564>.

Doğan, İlyas. *İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Astana Yayıncılık, 3. Baskı, 2015.

Doğan, İlyas. *Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 3. Baskı, 2002.

Donnelly, Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. 3rd ed. Cornell University Press, 2013. <https://dokumen.pub/universal-human-rights-in-theory-and-practice-third-edition-9780801467493.html>.

Erdoğan, Mustafa. *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Ankara: Hukuk Yayınları, 7. Baskı, 2019.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2. Baskı, 2020.

Finnis, John. *Natural Law and Natural Rights*. 2nd ed. Oxford University Press, 2011. <https://etica.uazuay.edu.ec/sites/etica.uazuay.edu.ec/files/public/Natural%20Law%20and%20Natural%20Rights%20%28Clarendon%20Law%29%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf>.

Gemalmaz, Mehmet Selim. *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 8. Baskı, 2012.

George, Robert P. *In Defense of Natural Law*. Oxford University Press, 2001. <https://archive.org/details/indefenseofnatur0000geor/page/352/mode/2up>.

Greer, Steven. *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects*. Cambridge University Press, 2006. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/45316/1/85.pdf>.

Hanioğlu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press, 2008. <https://archive.org/details/briefhistoryofla0000hani/mode/2up>.

Harris, David, Michael O'Boyle, and Conor Warbrick. *Law of the European Convention on Human Rights*. 4th ed. Oxford University Press, 2018. <https://archive.org/details/harrisoboylewarb0000unse>.

Hart, H. L. A. *The Concept of Law*. 2nd ed., edited by Joseph Raz. Oxford University Press, 1994. http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/Hart/Concept%20of%20LAW_Chapters%201_2.pdf.

History.com Editörleri, *İngiliz Haklar Bildirgesi*, 2024. www.history.com/topics/british-history/english-bill-of-rights.

İnalçık, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*. Translated by N. Itzkowitz. Phoenix Press, 2000. <https://cristoraul.org/ENGLISH/readinghall/THIRDMILLENNIUMLIBRARY/GEORGE-FINLAY/PDFLIBRARY/TheOttomanEmpire-TheClassicalAge1300-1600.pdf>.

İnsan Hakları Konferans Panel ve Sempozyumlar Ankara Barosu İnsan Hakları Hukuku Araştırma ve Uygulama merkezi. Ankara: Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 2.Baskı, 2006.

Kalabalık, Halil. *İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, 2021.

Karpat, Kemal H. *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. Oxford University Press, 2001. <https://soerenkern.com/pdfs/islam/PoliticizationOfIslamKarpat.pdf>.

Langford, Malcolm. *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law*. Cambridge University Press, 2008. https://www.researchgate.net/publication/297185571_Social_rights_jurisprudence_Emerging_trends_in_international_and_comparative_law.

Letsas, George. *A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, 2007. https://www.researchgate.net/publication/32894799_A_Theory_of_Interpretation_of_the_European_Convention_on_Human_Rights.

Mason, George. *Virginia Declaration of Rights*, 2024. <https://encyclopediavirginia.org/172hpr-9e4a91d323871e6/>.

Moeckli, Daniel, Sangeeta Shah, and Saladin Sivakumaran. *International Human Rights Law*. 3rd ed. Oxford University Press, 2018. https://www.researchgate.net/publication/378779796_International_Human_Rights_Law.

Mutua, Makau. "Savages, Victims, and Saviors: The Metaphor of Human Rights." *Harvard International Law Journal* 42, no. 1 (2001): 201–245. https://digitalcommons.law.buffalo.edu/journal_articles/570/.

Nickel, James W. *Making Sense of Human Rights*. 2nd ed. Wiley-Blackwell, 2019. https://www.researchgate.net/publication/327655552_Making_Sense_of_Human_Rights_Second_Edition_Wiley-Blackwell_2007.

Nowak, Manfred. *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*. 2nd ed. N.P. Engel, 2005. <http://www.ejil.org/pdfs/18/1/222.pdf>.

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 22nd ed. İletişim Yayınları, 2006. <https://archive.org/details/ilber-ortayli-imparatorlugun-en-uzun-yuzyili/page/42/mode/2up>.

Sen, Alfred A. Knopf. *Development as Freedom*, 18/04/2025 tarihinde <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.c3l.uni-oldenburg.de/cde/OMDE625/Sen/Sen-intro.pdf> sitesinden alınmıştır

Sen, Amartya. *Development as Freedom*. Alfred A. Knopf, 2004. https://kuangaliablog.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/07/amartya_kumar_sen_development_as_freedombookfi.pdf.

Shaw, Malcolm. *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Tüba Yayıncılık, 8. Baskı, 2018.

Stephen P. Marks, *Human Rights: A Brief Introduction*, 2004 <https://www.semanticscholar.org/paper/Human-Rights%3A-A-Brief-Introduction-Marks/60c77ef97462151e5a2c9bcece7292001bcc86c0>

Tezcan, Durmuş. ve Erdem, Mustafa Ruhan, Sancakdar, Oğuz. ve Önok, Rırat Murat. *İnsan Hakları El Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 5.Baskı, 2014.

Winter, Jay. *The Universal Declaration of Human Rights*, 2024 www.europa.clio-online.de/essay/id/fdae-1490